

EREDMÉNYEK ÉS FELADATOK BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE NÉPI ÉPÍTKEZÉSÉNEK KUTATÁSÁBAN

CSERI MIKLÓS

Borsod-Abaúj-Zemplén megye nemcsak földrajzi értelemben, hanem népi kultúrájában is rendkívül változatos. Az eltérő természeti környezet (síkvidék, hegyvidék, folyóvölgyek, hegyek övezte fennsíkok) sokszor szélsőségesen különböző feltételeket teremtett a paraszti élet számára. A belső fejlődésre, némi elzártságra ítélt Bodroghköz népe pl. egészen másként alkalmazkodott a táj adta feltételekhez, mint a viszonylag korán a monokultúrás szőlőgazdálkodást választó Hegyalja népe. A gömöri kismemes falvak tárgyi kultúrája sokszor első ránézésre is elüt a dél-borsodi summás-zsellér falvakétól. Az eltérő földrajzi-gazdasági-társadalmi viszonyok mellett esetenként történeti-közigazgatási tényezők is erősíthették (erősítették is) ezt a másságot. A mai megye nevében szereplő Borsod, Abaúj és Zemplén mellett még Torna, Gömör-Kishont, Szabolcs (három bodroghközi település) megyék maradványait is magába foglalja ez a terület. Ezek a valamikori közigazgatási kapcsolódások a legtöbbször kulturális kapcsolatok is voltak, helyt adva ezzel újabb és másabb műveltségi hatásoknak, melyek egy része már az országhatáron túlra mutat. Végezetül az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a megye területén már a középkor korai évszázadaitól folyamatosan élnek németek, szlovákok, kárpátukránok, lengyelek, zsidók, görögök, a maguk eltérő kultúrájával, vallásával. Mindez természetesen tükröződik az egyes településeken található építményeken, a megye népi építészeti képén is.

Nyilvánvalónak tűnik tehát, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye népi építészetéről alig, vagy egyáltalán nem lehet általánosságban képet adni. A legkorábbi időktől napjainkig terjedően régióink kutatói arra törekedtek, hogy több-kevesebb önállósággal bíró építészeti kistájukat különítsenek el, s ez az elkülönítés a népi építkezés hagyományaiban, jellegzetes vonásaiban mutatkozó eltérések alapján történjék meg. Így már születhettek szintézisek, készülhettek összefoglalások egy-egy kistáj, etnikai csoport stb. népi építkezéséről.

A magyar néprajzi kutatás meglehetősen korán felfigyelt régióink „lakóházára”. A „palóc” és a „matyó” ház is főleg azért volt érdekes, mert a köztudatba akkor bekerülő etnikai csoportok népi kultúrájának sajátos produktumát, sőt az egész „ősi” magyar népi kultúra egy sajátos rekvizitumát vélték bennük felfedezni.

I. Az első, már valóban néprajzi igényű leírás *Pápai Károly* ismertetése *A palóc faházról*,¹ nem előzmény nélküli. Maga is több helyen utal *Szedér Fábán* palócokról szóló munkájának a házat bemutató részére,² de feltétlenül említést érdemel *Bél Mátyás* XVIII. századi szűkszavú beszámolója,³ vagy a *Hunfalvy János* szerkesztette kötetben

1. *Pápai K.*, 1893. 1–31.

2. *Szedér F.*, 1819. 26–46.

3. *Bél M.*, 1968. 35., 108.

Kiss Antal összefoglalása, amely röviden ismerteti a Gömör–Kishont megyében élő magyarok és nemzetiségiek lakóházait.⁴

A sort tovább lehetne folytatni, hiszen a felsoroltak mellett még jónéhány, többnyire meglehetősen általános híradás szól arról, hogy milyen házakat építettek és milyen házakban laktak a parasztok Magyarországnak ezen a területén.⁵ Ezek azonban – hasonlóan az ország más területéről származókhoz – jobbára kuriozitások, egy-egy kiragadott, jellemzőnek vélt jelenség ismertetésére korlátozódnak, és nem mérhetők **Pápai Károly** tanulmányához. A *Palóc faházzal* meginduló és jellemezhető kutatási korszak még két jelentős tanulmányt eredményezett erről a területről, **Istvánffy Gyula** tollából. Az egyik a korábban napvilágot látott, de későbbi anyaggyűjtésen alapuló „*A borsodi matyó nép élete*”,⁶ a másik „*A palócok lakháza és berendezése*”.⁷

Az első adatközléseket, illetve a milleniumi kiállítást követően igen hamar fellángoltak az ún. eredetvíták, amelyek a magyar ház genetikai fejlődését voltak hivatottak tisztázni. Ennek értékelése nem feladatunk,⁸ de azt meg kell jegyeznünk, hogy a sokrétű vita egyik tárgya éppen a „matyó ház” volt,⁹ s a tudományos eszmecsere sok vonatkozásában ösztönözte a vidékünk népi építészetének kutatását. Az 1900-as, 1910-es évek etnográfusainak beállítottsága meglehetősen iparművészeti jellegű volt, a nép termékein, így a házon is elsősorban a díszítőelemet keresték, gyűjtötték. Észak-Magyarországon kutatók közül **Rerrich Béla** matyó építőművészetről,¹⁰ **Huszka József** mezőcsáti kórusról,¹¹ **Szendrei János** egy templom XVIII. századi díszítményeiről,¹² **Gróh János** sajordéki népies építkezéséről,¹³ **Nyíresi Tichy Kálmán** gömöri házfal és oromdíszítésekről¹⁴ írott dolgozatait szükséges kiemelni.

Ebben a légkörben született meg a **Malonyai Dezső** szerkesztette *A magyar nép művészete* c. sorozat (1907–1922), amiben a templom, a ház és bútor külön fejezetet kapott, és az V. kötete (Hont, Nógrád, Heves, Borsod és Gömör megyék magyar népének művészete) foglalkozik a palóc népművészettel, s egyben területünk építészetével is.¹⁵

A matyók építkezéséről, lakó- és gazdasági épületeiről ír **Kóris Kálmán**, aki már a tüzelők fontosságát is felfedezte.¹⁶ **Fludorovics Zsigmond** az építkezés mellett a házberendezést is ismerteti.¹⁷ **Györffy István** alföldi kutatásai során eljut a „Matyóföldre” is, máig érvényes hatású leírást ad a településről, a szérűskertekről, az ún. üstökös házról és berendezéséről.¹⁸ **Herkely Károly** Mezőkövesd népéletét ismerteti, külön tárgyalva az építkezést, felfigyelve a tüzelősóra is.¹⁹

A megye más területéről is ez időkből születnek fontos leírások, ismertetések: **Ébner Sándor** már a Bodroghöz községeknek településföldrajzi vázlatát készíti el.²⁰

4. Kiss A., 1867. 94–95.

5. Pl. **Reguly A.**, 1857., **Pintér S.**, 1880. 17–18. **Findura J.**, 1885. 200–201.

6. **Istvánffy Gy.**, 1896. 66–67.

7. **Istvánffy Gy.**, 1911. 1–15.

8. **Vajkai A.**, 1948. 14–15.; **Gunda B.**, 1954/a. 373.

9. **Jankó J.**, 1897. 36.; **Herman O.**, 1899. a vita értékelése: **Balassa M. M. I.**, 1972. 562–567.

10. **Rerrich B.**, 1909. 38. sz.

11. **Huszka J.**, 1897/98. 20–25.

12. **Szendrei J.**, 1901. 155–157.

13. **Gróh J.**, 1907. 35–36.

14. **Nyíresi Tichy K.**, 1939. 685–689.

15. **Malonyai D.**, (szerk.) 1922. V. kötet.

16. **Kóris K.**, 1905. 149–263.

17. **Fludorovics Zs.**, 1913. 224–230.

18. **Györffy I.**, 1929. 137–160.

19. **Herkely K.**, 1939. 11–25.

20. **Gönyey (Ébner) S.**, 1925. 65–106.

Bátky Zsigmond korai kis közlésében először hívja fel a figyelmet a borsodi barlanglakásokra.²¹ *Pintér Sándor* egy palóc család otthonát próbálja bemutatni.²² *Györffy István*-nak is vannak adatai a régi palóc építkezéshez.²³

Bátky Zsigmond tevékenysége a magyar, s ezen belül az észak-magyarországi lakóház kutatásában mérföldkövet jelent. Tipológiájában megyénket az északi magyar vagy palóc háztípus elterjedési körzetébe helyezi.²⁴ *A Magyarság Néprajza* „Építkezés” és „Gazdasági épületek” fejezete már e tipológia alapján ismerteti vidékünk népi építészetének jellemzőit.²⁵ *Bátky Zsigmond* tevékenységét már értékelte a szaktudomány,²⁶ ez nem is lehet feladatunk, tipológiájának következményeiről azonban szót kell ejtenünk. Fellendült az építkezés kutatás, előtérbe került a tüzelőberendezések kutatása Észak-Magyarországon is.

Gönyei (Ébner) Sándor öt megye tűzhelytípusainak bemutatásával végez összehasonlító elemzéseket.²⁷ *Viski Károly* a Bódva-völgyi települések hagyományos tűzhelytípusait mutatja be, célul tűzve ki az egyes tűzhelytípusok fejlődésének feltárását is.²⁸

Az Abaúj megyei Pusztafalun végzett többoldalú, szervezett kutatások eredményeképpen látott napvilágot *Gönyei (Ébner) Sándor* másik tanulmánya, amely a kendermunka és a népviselet ismertetése mellett igen pontos leírást ad a falu népi építkezéséről és lakáskultúrájáról is. Nagy érdeme, hogy felfigyel a helyi bútorkészítés fontosságára, felismeri, hogy Pusztafalu lényegében bútorkészítő és -terjesztő központként funkcionált a környező falvak felé.²⁹

Észak-magyarországi kutatásainak terméke még a két következő, 1937-ben megjelent tanulmánya is. Az építészek számára készít egy illusztrációkkal, részletes leírással teli dolgozatot a palóc parasztházakról,³⁰ Diósjenőn pedig a régi faépítkezés emlékeit tárja elénk.³¹ *Gunda Béla* 1934-ben megjelent Bódva-völgyi cikkében a település, telek, lakóházak leírása mellett már bizonyos funkcionális szempontokat figyelembe véve tárgyalja a lakóház és a benne élő ember viszonyát, ír a hagyományos lakásberendezésekről is.³² Jelentősebbnek érzem az 1937-ben megjelent tanulmányát, amelyben először szentel Észak-Magyarországon egy teljes tanulmányt a gazdasági építményeknek. A népi mezőgazdálkodás egyes építményeit – csűr, tyúkol, ól, szín, szénatárolók, pásztorépítmények stb. – szemügyre veszi, azokról pontos szerkezeti, technikai leírást ad, bőséges illusztrációkat mellékelve.³³

Vajkai Aurél rövid tanulmánya az Alsó Hernád-völgy és az abaúji Cserehát egyes településeinek népi építkezéséhez szolgáltat adatokat. A falazat anyagától a tetőfedésen át ismerteti a hagyományosnak mondható lakóházak felépítését, de nem foglalkozik a gazdasági építményekkel.³⁴ *Tóth János* egyike volt azoknak az építészeknek, akik igen sokat tettek a magyar népi építészet technikai, morfológiai, esztétikai szempontú kuta-

21. *Bátky Zs.*, 1906. 216–217.

22. *Pintér S.*, 1909. 200–204.

23. *Györffy I.*, 1930. 154–155.

24. *Bátky Zs.*, 1930. 113., *Bátky Zs.*, 1933/a. 142.

25. *Bátky Zs.*, 1933/a. I. 108–216.; *Bátky Zs.*, 1933/b. I. 231–239.

26. *Vajkai A.*, 1948. 17–19.; *Gunda B.*, 1954/a. 374.; *Tálasz I.*, 1954. 392. lásd még: *Kisbán E.*, 1974. 112–118.; *Fülep A.*, 1974. 118–124.; *Balogh I.*, 1974. 124–133.

27. *Gönyey (Ébner) S.*, 1931. 6–16.

28. *Viski K.*, 1933. 21–23.

29. *Gönyey (Ébner) S.*, 1939. 119–134.

30. *Gönyey (Ébner) S.*, 1937/a. 62–66.

31. *Gönyey (Ébner) S.*, 1937/b. 293–307.

32. *Gunda B.*, 1934. 1–16.

33. *Gunda B.*, 1937. 45–70.

34. *Vajkai A.*, 1937. 263–273.

tásában. A „matyó nép építésze” c. munkájában a pontos, szakszerű építészeti leírás mellett építőművészeti, esztétikai szempontok vezérik vizsgálódását. A matyó „üstökös ház” és annak építési módját gazdag felmérésekkel és fotókkal tárja elénk.³⁵ Indíttatásából eredő hiányossága, hogy nem foglalkozik a ház és a benne élő emberek életével. Az egyes építészeti elemeket, technikákat csak racionális építészeti okokra próbálja visszavezetni, holott ezeknek meghatározott történeti, gazdasági és funkcionális okai is vannak.

A felszabadulás előtti észak-magyarországi népi építészettudomány kutatás szervezését képezte az egész magyar nyelvterületen folytatott építészeti kutatásnak. Hibái és eredményei lényegében megegyeztek az országos kutatásokéval. Ennek értékelését, a hibák okának feltárását, a jövő feladatainak kijelölését elvégezte szaktudományunk.

Vajkai Aurél és *Gunda Béla* tanulmányai kritikái a felszabadulás előtti építészeti kutatásnak,³⁶ *sTálas István* tanulmányával kiegészülve lényegében ki is jelölik az újabb időszak feladatait, teendőit.³⁷

E rövid, kronológikus áttekintés után az 1950-es évektől meginduló építészeti kutatás részletesebb ismertetését tűzte célul tanulmányunk. Az időrendi felsorolás helyett egyes nagyobb témák közé csoportosítva kívánjuk értékelésünket elvégezni, hangsúlyosan tárgyalva azokat a csomópontokat, ahol igen értékes eredmények születtek, illetve ahonnan a továbblépést kívánatosnak érezzük.

II. 1. *A településnéprajz* a néprajztudomány azon ága, amely a települések formájának leírásával, összehasonlításával, eredeztetésével, valamint a népi társadalom, a településrend és a hagyományos gazdálkodási mód összefüggéseivel, egymásra hatásával foglalkozik. Szoros kapcsolatban áll a településföldrajzzal, településtörténettel, agrártörténettel, társadalomnéprajzzal, s nem utolsósorban az archeológiával. A településnéprajzi kutatások az 1920–30-as években nagyrészt *Györffy István* munkásságával kezdődtek a magyar nyelvterületen, s ezen belül a megye területén is. Az alföldi tanyák és a kébtelkes települések vizsgálata során eljutott a dél-borsodi Mezőség területére is, ahonnan máig érvényes pontossággal írta le a szérűskerteket, s azok jellegzetes építményét, a tüzelősólat.³⁸ *Györffy István* által felvetett problémák ösztönzőleg hatottak településkutatóinkra, s nem véletlen, hogy Dél-Borsodból származik a legtöbb településnéprajzi tanulmány. *Korompay Katalin* Mezőkövesd „hadas” településrendjének kialakulását tárja elénk.³⁹ *Farbaky Péter* két másik jelentős kébtelkes település, *Ároktő* és *Mezőcsát* településszerkezeti vizsgálatát végzi el.⁴⁰ *Balassa M. Iván* a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közép-Tisza vidék tájegysége körülhatárolása kapcsán foglalja össze Dél-Borsod településnéprajzi kutatásait. Ő felveti, hogy a két beltelkesség elterjedt Dél-Borsodban, de nem mindenütt általános. Ugyanakkor kiemeli, hogy a terület kutatója nem hagyhatja figyelmen kívül az alföldi sík, illetve az északi hegyvidéki területek közötti aktív kulturális kölcsönhatást, mely jelentkezik az eltérő gazdálkodás rendjében, építkezésében, s ezzel együtt természetesen a településképző kialakulásában is.⁴¹

A kébtelkesség kapcsán feltétlen ki kell emelnünk, hogy a kertesség nem minden dél-borsodi településre jellemző, ugyanakkor az egykori zempléni területek déli felén igenis ismert volt. A további kutatásoknak tehát éppen ezeket a területeket kell megcé-

35. *Tóth J.*, 1944. 247–257.

36. *Vajkai A.*, 1948.; *Gunda B.*, 1954/a. 375–408.

37. *Gunda B.*, 1954/b. 73–79.; *Tálas István*, 1955. 5–56.

38. *Györffy I.*, 1929. 137–160.; *Bodgál F.*, 1962/a. 124–126.

39. *Korompay K.*, 1981. 23–38.

40. *Farbaky P.*, 1981. 38–50.; *Farbaky P.*, 1985. 247–284.

41. *Balassa M. I.*, 1980. 111–150.

lozni, illetve feltárni. Sajnálatos módon kevés szó esett eddig a dél-borsodi tanyásodás kérdéseiről, noha ez a településforma is ismert és elterjedt vidékünkön, ha nem is olyan mértékben, mint egyes alföldi területeken.

A hegyvidéki gazdálkodás jellemző építménye, az építészeti képet is meghatározó jelensége a csűr. A csűrös-kertes település rendjét *Bakó Ferenc* mikóháza tanulmányában követhetjük leginkább nyomon. Mikóháza ugyan Heves megyében található, de megállapításai érvényesek jónéhány dél-bükki településre is (pl. Tibolddaróc, Bükkzsérc stb.)⁴². A csűrös építkezés, illetve a csűrös települések legátfogóbb szintézisét *Selmecezi Kovács Attila* végezte el monográfiájában.⁴³ A csűr lényegében az egész északi-hegyvidék legelterjedtebb építménye, a táj települési képének legjellemzőbb eleme.

A megye északi régiójából igazából csak elszórt településnéprajzi tanulmányokat tudunk említeni. *Beluszky Pál* az Aggteleki-karszt településeiről közöl szociográfikus igényű adatokat, kitérve hátrányos helyzetük természet- és gazdaságföldrajzi okaira is.⁴⁴ Kisebb közlések mellett⁴⁵ a történeti Gömör megye Magyarországon maradt 21 településének településnéprajzi kutatását *Pintér István* végezte el. A komplex történeti-levéltári forrásokon alapuló szintézis külön érdeme, hogy a társadalomnéprajzi tényezőket sem hagyja figyelmen kívül. A hagyományos kismemesi vidéken a hajdani kiváltságos rétegek és a parasztok közötti elkülönülés a település képében is megfogható.⁴⁶

A Zempléni hegyvidékről *Dám László* összefoglalása mellett *Petercsák Tivadar* filkeházi és *Juhász Ágnes* hejcei település dolgozatait emelhetjük ki,⁴⁷ *Dankó Imre* pedig Vámosújfalun végzett hasonló kutatásokat.⁴⁸

A Bodroglak településnéprajzi kutatása nem újkeletű, hiszen *Gönyey Sándornak* már a század első feléből ismerünk közlését erről a területről.⁴⁹ *Dankó Imre* hosszúréti és *Bakó Ferenc* györgyarlói dolgozatai azért is jelentősek, mert a valamikori tanyából a faluvá válás folyamatának tanulságait is figyelemmel kísérhetjük.⁵⁰ *Kiséry László* a geográfus szempontjai alapján kísérli meg a bodroglaki települések kialakulását felvázolni.⁵¹

A Bodroglak kapcsán kell szólnunk a településtörténeti kutatások nagy szerepéről és felhasználhatóságáról a településnéprajzi vizsgálódások során. A megalapozott régészeti és történeti források időben és térben is kitágíthatják a településnéprajzot kutató lehetőségeit. *Valter Ilona* tanulmányaiban szinte a honfoglalástól nyomon követhetjük a Bodroglak településrendjének kialakulását.⁵² *Dankó Imre* a Sajó–Hernád melléki hajdútelepekről tudósít bennünket,⁵³ míg *Módy György* a Sajó–Bódva-köze településviszonyait villantja fel a török hódoltság korában.⁵⁴ *Filep Antal* Ónod mezőváros településképét vizsgálja egy XVII. századi látkép alapján, amelyen a már emlegetett kébteltelkesség egyértelműen kitűnik.⁵⁵ *Frisnyák Sándor* XVIII. századi térképei Mezőkereszte-

42. *Bakó F.*, 1965. 181–243.

43. *Selmecezi Kovács A.*, 1976.

44. *Beluszky P.*, 1979. 31–36.

45. *Cseri M.*, 1984. 91–101.

46. *Pintér I.*, 1986.

47. *Petercsák T.*, 1983. 99–105. lásd még: *Juhász Á.*, 1981. 105–124.

48. *Dankó I.*, 1959–1961. 87–93.

49. *Gönyey (Ébner) S.*, 1925. 65–106.

50. *Dankó I.*, 1962–63. 143–163., *Bakó F.*, 1953. 24–86.

51. *Kiséry L.*, 1958.

52. *Valter I.*, 1964. 131–141.; *Valter I.*, 1974. 1–55.

53. *Dankó I.*, 1955.

54. *Módy Gy.*, 1969. 207–220.

55. *Filep A.*, 1969. 131–143.

sen is igazolják a kertesség meglétét ezen a vidéken.⁵⁶ Sárospatak településszerkezetére talált kiváló adatokat *Román János*.⁵⁷

*Marjalaki Kiss Lajos*⁵⁸ és *Komáromi József*⁵⁹ levéltári kutatásai során Miskolc korai településszerkezetére is talált utalásokat. *Marjalaki* szerint Miskolcon a szérűskertek a XV. században keletkeztek, de általánossá csak a XVIII. század elején váltak.⁶⁰ Sajnálatos, hogy ezeket a kutatásokat *Bodgál Ferenc* rövid közlését leszámítva⁶¹ a mai napig nem folytatta senki.

A megyei településnéprajzi kutatások évtizedes tartozása a mezővárosi vizsgálatok elhanyagolása. A néhány dél-borsodi mezővárosra kívül (Ónod, Mezőcsát) a tokaj-hegyaljai mezővárosok, Miskolc, Gönc stb. egykor fontos települések feldolgozása minden bizonnyal újabb eredményeket hozna, s árnyaltabbá tenné megyénk településszerkezetéről alkotott képünket.

2. A konkrét népi építészeti tanulmányok – megítélésünk szerint – mennyiségileg és minőségileg is jelentősebb szintet értek el, mint a településnéprajzi kutatásoknál ezt láthattuk.

A publikációk első nagy csoportját képezik azok a rövid leírások, amelyek lényegében egy település népi építkezését egy-egy jelentősebb lakóház elkészültének munkafázisait, a felhasznált anyagokat, technikákat kíséri figyelemmel. *Lajos Árpád* a faépítkezés utolsó emlékeit tárja fel Domaházán.⁶² Egy későbbi kis írásában pedig a bükkaljai Kács hagyományos lakóházépítését mutatja be. Külön felhívja a figyelmet, hogy a falu építése átmenetet jelent az Alföld és a hegyvidék építkezése között.⁶³ Hasonló tematikájú dolgozatokat olvashatunk Kisgyőrből,⁶⁴ Szuhafőről,⁶⁵ Filkeházáról,⁶⁶ a bodrogközi Karcsáról és Pácinból,⁶⁷ és Szegilongból.⁶⁸ A kiemelt dolgozatok egy része elengedhetetlen a tudományos feldolgozás számára, s a monografikus kutatásokhoz alapvető fogódzókot adhatnak. Ugyanakkor nagyobb részük tudományos szakmai színvonalára meglehetősen egyenetlen, elég sokszor erőteljes forráskritikával alkalmazhatók csak, s igazi értékük a közlés tényében rejlik.

3. Az építészeti kutatások egy sajátos területét képezik a népi anyaghasználattal és az építőközpontok szerepével foglalkozó írások. *Bakó Ferenc* a föld és téglafalazatok szerepét és elterjedését tárja elénk Észak-Magyarországon.⁶⁹ *Nagy József András* statisztikai és építészeti módszerekkel a Bükkalja közel tucatnyi településén állít fel rangsort a népi építőgyakorlathoz használt anyagok között.⁷⁰ A Dél-Bükkben oly jelentős kőépítkezéshez, a kőbányászathoz és megmunkáláshoz nyújt példamutató feldolgozást *Viga Gyula* szomolyai és bogácsi tanulmányaiban.⁷¹ *Bakó Ferenc* legújabb munkájában a népi kőépítkezés gyakorlatát az egész Kárpát-medencére kivetítve foglalja

56. *Frisnyák S.*, 1977. 73–79.

57. *Román J.*, 1965.

58. *Marjalaki Kiss L.*, 1956. 39–48.

59. *Komáromy J.*, 1960.

60. *Bodgál F.*, 1962/a. 124–126.

61. *Bodgál F.*, 1962/b. 147–149.

62. *Lajos Á.*, 1959/a. 63–68.

63. *Lajos Á.*, 1969. 341–348.

64. *Cseri M.*, 1983. 113–123.

65. *Cseri M.*, 1981. 50–58.

66. *Petercsák I.*, 1966. 149–157.

67. *Majdanics M.*, 1985. 115–122.; *Nagy Gy.*, 1976. 171–180.; *Dakos Zs.*, 107–113.

68. *Belkó K.*, 1966. 147–148.

69. *Bakó F.*, 1972. 247–304.

70. *Nagy József A.*, 1982. 80–91.

71. *Viga Gy.*, 1985.; *Szakáll S.–Viga Gy.*, 1984. 93–122.

össze. Megállapítja, hogy a Bükk–Mátra hegységek déli vulkanikus nyúlványai a Kárpát-medence legjelentősebb kőépítkezésű területeinek egyike.⁷²

Az utóbbi évtizedben felerősödtek az árucseré néprajzát, az egyes kis- és nagytájak közötti migrációs kapcsolatok feltárását célzó kutatások. Az építészettudató ezeket nem hagyhatja figyelmen kívül, hiszen az árucserében részt vevő javak egyik igen jelentős hányadát az építőanyagok teszik ki. Kiváló tanulmányok láttak napvilágot a bodrogi nád kereskedéséről,⁷³ a bükki és aggteleki meszkereskedelemeiről,⁷⁴ az abaúji Hegyköz fatermékeinek értékesítéséről,⁷⁵ és a Bükkalja kőfaragóiparának árucseré-kapcsolatairól.⁷⁶ Az építőanyag, mint az árucseré tárgya című összefoglalásában legutóbb *Cseri Miklós* tekinti át az eltérő természetföldrajzi adottságokkal rendelkező hegyvidéki és alföldi régió közötti építőanyag-kereskedelmet.⁷⁷

Egyes faépítmények, szerkezeti elemek, új építőanyagok jelennek meg olyan területeken is, ahol a helyi adottságok ezt különben nem tennék lehetővé. A fában és kőben szegény Bodrogi népe számára a Hegyköz erdői a fát, a tokaj-hegyaljai kőbányák a követ biztosították, Dél-Borsod sík vidékeire Szomolyáról és Bogácsról került a faragott sírkő, a kőkeret, a kapuoszlop. Dél-Borsodba, a Nyírségbe, Hajdúságba a bükki hutákból érkezett a mész. A példák további sorolása helyett megállapíthatjuk, hogy az építőanyagok terén meglévő árucseré feltétlenül módosítója volt ezen javakat fogadó települések népi építkezésének. Ez irányú kutatásait folytatva *Cseri Miklós* a kővel való kereskedelem hatását vizsgálta Heves, Borsod, Zemplén, Gömör és Abaúj megyékben. A térképekből és a statisztikai adatokból kiderült, hogy Észak-Magyarországon, az eddig hagyományosan kőépítkezésű területeken – Bükkalja, Tokaj-Hegyalja, Mátra vidéke – kívül Észak-Zemplénben, a Tornai-Karszton és Gömör megyében több olyan kisebb régió is körülhatárolható, ahol a kő – éppen a vele való kereskedelem kövekeztében – lényegesen nagyobb szerepet játszott a hagyományos népi anyaghasználatban, mint ahogy azt eddig gondoltuk.⁷⁸

Lénárt Andor tanulmányának ugyan jórészt Heves megyei vonatkozásai vannak, de az építőközpontok kérdéséhez alapvető módszertani szempontokkal szolgál. A nagy egri barokk építkezések idején a Bükk és a Mátra környéki érseki birtokokon olyan centrumok alakultak ki, ahonnan az építőanyagokon kívül az építkezésekhez szükséges munkaerő is kikerül. Ezek a segéd munkások, „betanított” munkások rengeteg szakmai fogást, új szerkezeti megoldásokat, díszítő elemeket tanultak el, melyeket később elterjesztettek saját környezetükben is.⁷⁹ A XVIII–XIX. századi barokk és klasszicista városi és nemesi építkezések hatása érezhető ennek megfelelően a múlt századi paraszti építkezés formái és szerkezeti megújulásában, a tornác, az oromzatdíszítések stb. megjelenésében.

*Selmeczi Kovács Attilán*ak az északi régió ácsközpontjait sikerült feltárnia,⁸⁰ s tőle tudjuk, hogy Szőlőszardó, Ragály ácsainak milyen nagy szerepe volt a környék gerendavázás építményeinek elterjesztésében. Csak sajnálni lehet, hogy a bükki kőfaragókon kívül⁸¹ nem dolgozta még fel senki a perkupai kőművesek, a karcsai nádverők vagy a Bódva-völgyi ácsok hasonló jellegű tevékenységét.

72. Bakó F., 1985. 225–253.

73. Nagy G., 1971. 109–115.; Nagy G., 1983. 138–144.

74. Viga Gy., 1980. 252–258.; Molnár Á., 1983. 132–138.

75. Peterssák T., 1986. 233–237.

76. Viga Gy., 1985.; Szakáll S.–Viga Gy., 1984. 93–122.

77. Cseri M., 1986. 205–232.

78. Cseri M., 1987. megjelenés alatt.

79. Lénárt A., 1982–83. 187–218.

80. Selmeczi Kovács A., 1971/b. 73–75.

81. Viga Gy., 1985.; Szakáll S.–Viga Gy., 1984. 93–122.

4. Lényegében az építőanyagokkal foglalkozó tanulmányokhoz kapcsolódnak a különböző szerkezeti leírások. A technikai kérdéseket, a szerkezeti megoldásokat legtöbbször az építkezés rendjének ismertetésekor tárgyalják kutatóink. Megyénk népi építkezésének tipikus jellemzője a faépítkezés, s talán éppen ezért ebből a témakörből kerültek ki legnagyobb számú tanulmányok is. *Selmezi Kovács Attila* a gerendavázás épületek felállítását, majd az ácsszerkesztések változását tekintette át.⁸² Ugyanő írt a zsúpfedél készítéséről is a keleti palócok körében.⁸³ *Balassa M. Iván* az ágasfás-szelemen-es tetőszerkezet elterjedését követi nyomon a magyar népi építkezésben. Kiemeli, hogy az ágasfás-szelemen-es tető az ún. „gyengébb” (sár, föld, vályog) falazatú épületeknél volt általános, más falazatnál csak a nagyobb fesztávolságok áthidalásánál alkalmazták.⁸⁴ Megyénk területén húzódik a szarufás és szelemen-es tetőszerkezet elterjedésének határa is, összhangban az eltérő falazatú vidékek határával.

5. A lakóépületek külső megjelenése, formai kiképzése, ornamentális díszítése mindig is érdekelte kutatóinkat. *Lajos Árpád* Sajóvelezden a házdíszítéseket, a lakóház homlokzati és oromzati díszítményeit vizsgálja, nem hagyva ki a tornácot sem.⁸⁵ Az építészekre jellemző módszerrel dolgozott *Kalás István*, amikor a borsodi népi lakóházak jellemzőit igyekezett kiemelni. A díszítések, a „szépészeti” és esztétikai kritériumok voltak számára döntő fontosságúak. A házoromzat (geometrikus és növényi ornamentika, napsugaras díszítés stb.) a vakolatrátétek, a tornácoszlopok, oszlopfők stb. díszeknek hasonlósága, illetve különbözősége alapján határozta el az egyes – általa annak vélt – típusokat.⁸⁶

Bakó Ferenc a tetőformákat és a homlokzati díszítéseket tekintette át a Mátra és Bükk-vidék parasztházain. Véleménye szerint a házoromzat az építető számára a „karakat”, informál a benne lakó vagyonáról, társadalmi, vallási hovatartozásáról, sőt még ízléséről is. A tetőformák és az oromzatok tudósítanak a helyi népi építő gyakorlat színvonaláról is.⁸⁷ Legutóbb *Gillyén Nándor* a magyar paraszti lakóházak deszkaoromzatainak építészeti és történeti vonatkozásait foglalta össze.⁸⁸

6. A magyar népi építészeti kutatás igen korai szakaszában felmerült a történeti elmélyítés igénye. A recens gyűjtések időszakától korábbi periódusokban is nyomon kívánták követni egy-egy település vagy tájegység építkezésének alakulását. Összeírások, regesztrák, ingatlanbecslési jegyzőkönyvek szolgálták eddig értékes történeti adatokkal. *Balassa Iván* a XIX. század eleji abaúji cselédházakról tudósít,⁸⁹ *Kenéz György* egy XVII. század eleji paraszti ingatlant ír le Fonyban,⁹⁰ *Román János* a XVI–XVIII. századi Sárospatak építéstörténetéhez talál értékes adatokat.⁹¹ A magasabb írásbeliséggel rendelkező mezővárosi iratok vállalása a legtöbb eredményre vezeti a kutatókat. A már említett Sárospatakon kívül vannak adataink Miskolc XVII–XVIII. századi parasztházairól,⁹² a vízimalmokról,⁹³ és más gazdasági melléképületekről.⁹⁴

82. *Selmezi Kovács A.*, 1974. 70–85.; *Selmezi Kovács A.*, 1973. 487–499.

83. *Selmezi Kovács A.*, 1968. 548–559.

84. *Balassa M. I.*, 1977. 328–364.

85. *Lajos Á.*, 1959/b. 59–64.

86. *Kalás I.*, 1965. 259–284.

87. *Bakó F.*, 1976. 133–176.

88. *Gillyén N.*, 1985. 155–172.

89. *Balassa I.*, 1958. 320–321.

90. *Kenéz Gy.*, 1961. 620–621.

91. *Román J.*, 1965.

92. *Bodgál F.*, 1961. 221–222.

93. *Veres L.*, 1975. 14–20.

94. *Bodgál F.*, 1957. 316–318.

Módszere és igen használható történeti adatai miatt emelem ki *Páll István* taktaközi és bodrogközi dolgozatait. A Tűzkármentesítő Bizottságok jegyzőkönyvei – lévén a háztüzek igen gyakoriak – ez idáig a legnagyobb számban és részletességgel szolgáltatnak információkat a XIX. század első fele hagyományos paraszti építkezésére vonatkozóan.⁹⁵ A hasonló jellegű történeti dokumentumok módszeres feldolgozásával mintegy 100 évvel korábbi időszakra tudnánk visszanyomozni népi építkezésünkben.

7. A két világháború közötti időszak építészetkutatói kiemelt fontosságot tulajdonítottak a tüzelőberendezések kérdésének. Módszerüket folytatva, eredményeiket felhasználva *Bakó Ferenc* rajzolta meg történetiségében az észak-magyarországi parasztházak tüzelőberendezéseinek fejlődését. A bőséges levéltári források alapján az Árpád-kori földbe mélyített kunyhók nyílt tűzhelyétől a búbos, illetve laposkemencéig húzható meg a fejlődési sor. Nyomon követi a kemence ún. vándorlását a lakószobától az udvarra kikerülésig, illetve a funkciótlanná válásig. Bőséges anyagot hoz a kemence terminológiai fejlődésére vonatkozóan is.⁹⁶ A legtöbb építészetkutató ugyan leírja a tűzhelytípusokat és a füstelvezetés módját, de elméleti, történeti kérdésekbe a legritkábban bonyolódnak.

Talán e téma keretén belül kell említenünk a népi világítással és eszközeivel foglalkozó tanulmányokat. *Ikvai Nándor*,⁹⁷ *Szabadfalvi József*⁹⁸ és *Ujváry Zoltán*⁹⁹ Zemplénben mutatták be a világítóeszközök fejlődését, a primitív olajmécsektől a fáklyákon át a petróleumlámpáig.

8. Az északi magyar háztípus kialakulását, alaprajzi-genetikai fejlődését *Bátky Zsigmond* óta *Bakó Ferenc* és *Balassa M. Iván* követte nyomon a legátfogóbban. *Bakó Ferenc* egyszerre tartja meg *Bátky* elméletének egyes pontjait (pl. az eresz szerepe a fejlődésben) és haladja meg azzal, hogy erőteljesen figyelembe veszi a jobbágy-paraszti társadalom vagyoni differenciálódását, hogy rendkívül széles körű történeti és recens forrásokból származó anyagra támaszkodik.¹⁰⁰ *Bakó Ferenc* az északi magyar vagy palóc ház fejlődését három társadalmi réteg használatában rekonstruálja, különválasztva a vagyontalan zsellér, a középbirtokos és a vagyonos, nagycsaládi keretekben élő jobbágyok lakóházának fejlődését. Abból indul ki, hogy „Feltételezzük, hogy a palóc lakás eddig ismert elemei – a szoba, pitvar, hálókamra, éléskamra – a fejlődés legtávolabbi pontján sem voltak valamennyien minden társadalmi réteg tulajdonában, és e szituáció eleve irányt szabott a fejlődésnek.”¹⁰¹ Bár az északi lakóház eredetét, az egyes helyiségek kialakulását ő sem tudja teljes mértékben feltárni, munkája igen nagy jelentőségű. A vagyoni-társadalmi tényezők bevonásával pedig tágitotta a kutatás szempontjainak körét.

Balassa M. Iván értekezése teljes mértékben,¹⁰² „A parasztház évszázadai” című munkája pedig részben foglalkozik az északi magyar ház fejlődésével.¹⁰³ A két munka ismertetése és értékelése nem lehet feladatomban. *Bakó Ferenc* módszerét követve még inkább tágitja a vizsgálatba bevonható történeti, régészeti, néprajzi anyagot. Ezek alapján a lakóház egyes fejlődési fázisait igyekszik feltárni a primitív hajlékoktól napjainkig.

95. *Páll I.*, 1983. 105–113.; *Páll I.*, 1986. 237–245.

96. *Bakó F.*, 1973–74. 217–285.

97. *Ikvai N.*, 1958. 409–421.

98. *Szabadfalvi J.*, 1963. 261–263.

99. *Ujváry Z.*, 1958. 462–464.

100. *Bakó F.*, 1975. 175–220.; *Bakó F.*, 1978.

101. *Bakó F.*, 1975. 175–220.

102. *Balassa M. I.*, 1981/a. kézirat.

103. *Balassa M. I.*, 1985.

Bevallott célja, hogy feltárja területünk építkezésének nagy- és kistáji variánsait. Szerinte az ún. északi magyar háztípus a XIV. század végére elérte a szoba-pitvar-kamra vagy istálló alaprajzi tagolódású alapformát. A fejlődés során – társadalmi, gazdasági tényezők és az egyéni ízlés alapján – a XVIII. századra kialakultak a nagytáji formák, s a XIX. század második felére pedig az egy-egy völgyet, közeli falvak közösségét jelképező kistáji formák.¹⁰⁴ Igen kiválóak azok a térképei, melyek bemutatják az egyes építészeti és házelemek térbeli elhelyezkedését, a különböző korszakokban Észak-Magyarországon. Ugyanakkor *Balassa M. Iván* sem talál minden területre, vizsgált kérdésre megfelelő és kritikailag elfogadható forrást. A régészeti és levéltári kutatásaink nem olyan magas színvonalúak, illetve nem tártak fel még olyan mélységeket, amire elméletet biztosan fel lehetne építeni. Ilyenkor – más eredetkutatókhöz hasonlóan – *Balassa M. Iván* is kénytelen hipotézisekre, saját elgondolásaira szorítkozni, ami esetenként gyengíti elméletének hitelét.

9. Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén a felszabadulás óta eltelt időszakban a gazdasági építmények kutatása terén figyelhető meg a legnagyobb fejlődés, itt születtek a legnívósabb munkák. Megszaporodtak azok a kutatók, illetve tanulmányok, amelyek a gazdasági építményekben nemcsak az archaikus építési technikákat és formákat keresték, hanem a népi gazdálkodás egész rendszerébe foglalva vizsgálták azokat. *Balassa M. Iván* a Hegyköz földművelését kutatva leírja az ehhez a termelési ágazathoz tartozó építményeket (csűr, rakodó stb.) is.¹⁰⁵ Ugyanő a bodrogközi és a hegyaljai szárazalmokról közöl értékes adatokat.¹⁰⁶ A szénagazdálkodás két speciális észak-magyarországi építményével, az abarával¹⁰⁷ és a rakodóval¹⁰⁸ foglalkozik *Paládi Kovács Attila*, aki később az egész magyar széna- és rétgazdálkodást foglalta össze, természetesen az ide vonatkozó tároló építményekkel együtt.¹⁰⁹

A hegyvidéki gazdálkodás talán legtipikusabb építménye a csűr. A paraszti portának díszé a hatalmas méretével, alakjával, eredetileg a cséplés színtere, a széna és a szalma tárolóhelye volt, léte illetve hiánya hű tükrö a gazda vagyoni-társadalmi állapotának. A csűrös építkezés és gazdálkodás észak-magyarországi helyzetével, történetével foglalkozott több éven át *Selmeczi Kovács Attila*. Előtanulmányában írt a torkos csűrökről,¹¹⁰ a közös csűrökről,¹¹¹ a csűr típusokról,¹¹² majd 1976-ban megjelent monográfiájában a csűrös gazdálkodás és építkezés rendszerét foglalta össze területünkön.¹¹³ A Zempléni hegyvidék néprajzát bemutató tanulmánykötetben – folytatva Észak-Magyarország gazdasági építményeinek szisztematikus feldolgozását – egy zempléni falu beltelkének gazdasági épületeit írja le.¹¹⁴

A hagyományos gabonátárolás föld alatti és föld feletti építményei egyaránt megtalálhatók vidékünkön. *Ikvai Nándornak* a föld alatti gabonátárolásról írott összefoglalása bőséges észak-magyarországi példákat is hoz,¹¹⁵ noha területünkről egy karcsai

104. *Balassa M. I.*, 1981/a. 345–355.

105. *Balassa I.*, 1964.

106. *Balassa I.*, 1973/b. 87–92.

107. *Paládi-Kovács A.*, 1969. 79–101.

108. *Paládi-Kovács A.*, 1980. 209–228.

109. *Paládi-Kovács A.*, 1982. 81–99.

110. *Selmeczi Kovács A.*, 1971/a. 435–455.

111. *Selmeczi Kovács A.*, 1972. 137–140.

112. *Selmeczi Kovács A.*, 1975. 509–536.

113. *Selmeczi Kovács A.*, 1976.

114. *Selmeczi Kovács A.*, 1981. 89–104.

115. *Ikvai N.*, 1966. 343–377.

adatközlésen kívül nem tudunk más rész tanulmányt említeni.¹¹⁶ A föld feletti gabonás kamrák és más tárolók vonatkozásában is csak egy tornaszentandrási adatközlést emelhetek ki.¹¹⁷ *Füzes Endre* kiváló monográfiája az egész magyar nyelvterületen – ezen belül Észak-Magyarországon is – dolgozza fel a gabonátárolás építményeit, beleértve a föld alatti és föld felettieket is.¹¹⁸

A növénytermesztéshez kapcsolódó építmények közül a szőlőbeli építményekről, a pincékről és borházakról eddig sajnálatosan kevés szó esett. A híres tokaj-hegylajai borkultúra mellett pedig a megye túlnyomó részén a szőlőművelés-borkészítés a hagyományos paraszti foglalkozások jellegzetes ágazata volt. *Bencsik János* dél-borsodi adatközlésein¹¹⁹ kívül csak a téma országos összefoglalását több tanulmányában elvégző *Vince István* munkáit említhetjük.¹²⁰ Az egri történelmi borvidékhez kapcsolódó délbükki borkultúra, a miskolci Avas-hegy, a kisebb körzeteket ellátó észak-borsodi-gömöri-abaúji bortermelő központok borászati építményeinek feldolgozása sajnálatosan nagy tartozásai szaktudományunknak.

Viszonylag kevésbé kutatottak megyénk állattartó építményei. Ezen a területen *Szabadsfalvi József* két munkáját emelném ki. A magyarországi extenzív állattenyésztést bemutató monográfiájában¹²¹ részletesen ír a különböző ólakról, szárnyékokról, hodályokról stb. Adataink egy jelentős részét megyénk területéről nyeri.¹²² *Petercsák Tivadar* egy hegyközi falu, Filkeháza állattartásához kapcsolódó építményeit mutatja be, nem feledkezve el sem a szerkezeti leírásokról, sem azok funkcionális működéséről.¹²³ Egy sajátos pásztorkunyhó típust ismerhetünk meg a Bodrogeközből *Bodó Sándor* írásából,¹²⁴ s ugyancsak rövid leírását adja a mezőcsáti istállóknak *Kocsis Gyula*.¹²⁵

Az észak-magyarországi középhegységi régió állattartásának évszázadokig legtipikusabb területe a juhászat volt. *Paládi Kovács Attila* monográfiája ma is egyedülálló módon tárta fel ezt a témát.¹²⁶ A Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék területéről származó adatai alapján kiváló leírásokat találunk a legprimitívebb pásztorepítményektől a kőfalazatú juhakolokig bezáróan. A barkó etnikai csoport néprajzát összegző kismonográfiájában is külön fejezetet szentel a juhászatnak és építményeinek.¹²⁷

A középhegységi pásztorkodás és építményei – úgy tűnik – sajátos típust képviselnek a Kárpát-medencében. Számos vonatkozásban kapcsolatokat fedezhetünk fel az alföldi és a magas hegyvidéki területekkel. Ugyanakkor sajátos helyi, csak ezen a területen fellelhető jegyei is vannak. Az állattartással, illetve a népi építkezéssel foglalkozó kutatók számára egyaránt szükséges lenne ezt a régiót, illetve ezt a sajátos típust megvizsgálni, s elhelyezni a Kárpát-medence egésze pásztorkodásának rendszerében.

Az Északi-középhegység biztosította természetföldrajzi viszonyok sajátos foglalkozásokat, megélhetési módokat hoztak létre, melyekhez speciális építmények is kapcsolódtak. Igen elterjedt foglalatosság volt a méhészet. *Füvessy Anikó* Észak-Borsod

116. *Nagy G.*, 1973. 99–105.

117. *Vas T.*, 1978–79. 137–147.

118. *Füzes E.*, 1984.

119. *Bencsik J.*, 1973. 92–98.

120. *Vincze I.*, 1958. 83–105.

121. *Szabadsfalvi J.*, 1970/a.

122. *Szabadsfalvi J.*, 1970/b. 39–81.

123. *Petercsák T.*, 1971. 105–130.; *Petercsák T.*, 1983. 21–73.

124. *Bodó S.*, 1982. 199–203.

125. *Kocsis Gy.*, 1971. 105–111.

126. *Paládi-Kovács A.*, 1965.

127. *Paládi-Kovács A.*, 1982. 94–98.

méhlakásait, *Balassa M. Iván* pedig a Hegyköz és a Bodrogköz méheseit dolgozta fel.¹²⁸ A bükki mészégetők kunyhóit *Bakó Ferenc* írta le.¹²⁹ Nincs azonban jó feldolgozásunk a favágók, a cserhántók, a halászok, pákászok, faszénégetők és más erdei munkások ideiglenes vagy állandó építményeiről.

A gazdasági építmények feldolgozását célzó kutatási eredmények lezárása előtt engedtesék meg felhívni a figyelmet egy sajnálatosan elhanyagolt területre, illetve témára. A víznyerés módozatai, a kutak építése, szerkezeti és formai kiképzése *Ujváry Zoltán* – módszertani szempontból is kiváló – zempléni dolgozatán kívül szinte teljesen feltáratlan.¹³⁰ Megyénk változatos természetföldrajzi, geomorfológiai viszonyai következtében sokszor még a szomszédos településeken sem teljesen egyformák a víznyerés módjai, formái, eszközei. E témában az egész megyét áttekintő összefoglalás jelentős eredménye lehetne néprajzi kutatásunknak.

10. Dolgozatomban eddig a népi építkezés tárgykörének egy-egy jelentősebb rész-problematikáját, ezen részterületek kutatási eredményeit tekintettem át. Módszerükre a tényközléstől a monografikus feldolgozásig volt a jellemző, terjedelmük a néhány oldaltól a könyvméretekig, szakmai színvonaluk az amatőr közléstől az évtizedes kiérlelésig terjedt. Van ám a népi építkezés kutatásának egy olyan irányzata, mely a komplexitás igényével egy-egy település, kisebb-nagyobb tájegység hagyományos építészetét kívánja feldolgozni. Ez a komplexitás magában foglalja a telek és a település szerkezetét, az építőanyagokat, technikákat, formákat, az alaprajzot, a tüzelőkérdést, sőt még a gazdasági építményeket is. Recens gyűjtések mellett bőségesen felhasználja és alkalmazza a történeti-néprajzi adatokat, az építkezést a gazdasági-társadalmi és funkcionális szempontok alapján szemléli. A komplex monografikus feldolgozások hosszú ideig nem voltak jellemzőek megyénk kutatására, s még jelenleg sem nagy a számuk. Az első komolyabb munka *Szolnoky Lajos* tollából származik, aki a Bodrogközben fekvő Vajdácscsa udvarát és építményeit mutatja be.¹³¹ A falu rövid bemutatása után ír a telekről, az azon lévő építmények elnevezéséről és elhelyezkedéséről. A lakóház szerkezeti felépítését, az építőanyagokat (föld, fa, nád stb.), a technikai eljárásokat részletesen ismerteti. Ugyanakkor nem hagyja félbe vizsgálódásait, a lakóház funkcionális tagolódását, a tüzelőberendezést és az alaprajzot is rögzíti. További érdeme, hogy a gazdasági élet építményeit, a széna- és gabonátárolókat, ólakat és istállókat is vizsgálja, úgy, hogy a falu gazdasági életével szervesen összekapcsolva, azzal egységben tárgyalja. A Bodrogközre vonatkozóan egy vázlatos áttekintés kivételével azóta sem rendelkezünk újabb összefoglalással.¹³²

Petercsák Tivadar az abaúji Hegyköz közel tucatnyi településének népi kultúráját foglalta össze monográfiájában, külön összefoglaló fejezetet szentelve a népi építészetnek, lakáskultúrának és a gazdálkodás építményeinek.¹³³ *Dám László* még ezen is túl-megy, amikor az egész Zemplén népi építészetét tárja elénk.¹³⁴ Mindkét tanulmány azért is fontos, mert az itt lakó nemzetiségiek (szlovákok, kárpátukránok) tárgyalásakor megyénk építészetének interetnikus jegyeire is fény derül. Ugyancsak vannak a mai Szlovákia magyarok lakta területeire vonatkozó megfigyelései *Paládi Kovács Attilának*, aki a Sajótól délnyugatra fekvő, barkónak nevezett községek népi kultúráját foglalta

128. *Füvessy A.*, 1972. 527–549.; *Balassa M. I.*, 1971. 83–104.; *Balassa M. I.*, 1973. 113–150.

129. *Bakó F.*, 1968. 67–91.

130. *Ujváry Z.*, 1969. 367–386.

131. *Szolnoky L.*, 1956. 593–632.

132. *Cseri M.*, 1987.

133. *Petercsák T.*, 1978. 58–68.

134. *Dám L.*, 1981. 63–68.

össze, külön fejezetet szentelve a lakóházak berendezésének és a gazdasági építményeknek.¹³⁵

Az utóbbi évtizedek fellendülő Gömör kutatásának szép eredménye *Dám László* és *Cseri Miklós* monografikus feldolgozása. *Dám László* a történeti Gömör megye déli, főleg magyarok lakta – határainkon inneni és túli – településeinek népi építkezését dolgozta fel recens és történeti adatok alapján. Különösen kiválóak a határainkon túli falvakból származó leírásai.¹³⁶ *Cseri Miklós* Dél-Gömör tipikusan kismemesi falvaiban végzte megfigyeléseit, s a Szuhavölgy népi építkezését a kismemesek és jobbágyaraszatok közötti viszonyrendszer tükrében dolgozta fel.¹³⁷

A jobban kutatott északi területekhez képest elhanyagolt a megye középső és déli része. *Kóthy Judit* Mezőcsát,¹³⁸ *Bencsik János* a Közép-Tisza vidék,¹³⁹ *Balassa M. Iván* pedig az ún. dél-borsodi Mezőség népi építészetét foglalta össze.¹⁴⁰ A Bükk hegység déli peremvidékének tipikus építményei a barlanglakások, melyeket a könnyen faragható tufába mélyítettek. *Bakó Ferenc* monográfiája a téma legjobb és legteljesebb összefoglalása a magyar nyelvterületen.¹⁴¹ Sajnos felsorolásunkat ezzel le is kell zárunk, noha a megyei építészetkutatás az igazán komoly eredményeket ezen a téren tudná felmutatni.

11. Dolgozatom bevezetőjében már utaltam megyénk színes etnikai összetételére. A magyar és a megyei néprajzi kutatások az utóbbi években egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek az interetnikus jegyek feltárására, s ebből az építkezéskutatók kivesszük részüket. Építészeti–településtörténeti szempontból a legjobban feltártak a megyei német szórványok. *Balassa M. Iván* történeti áttekintésén túl¹⁴² ki kell emelnünk *Lengyel Imre* rátkai településnéprajzi dolgozatát.¹⁴³ *Kavecsánszky Gyula* a komplexitás igényével dolgozta fel Rátka, Hercegekút és Károlyfalva népi építészetét.¹⁴⁴

A megyei szlovák telepek kapcsán *Viga Gyula* bükkszentlászlói településdolgozata a táj és az ember egymáshoz való viszonyát vizsgálja.¹⁴⁵ *Bakó Ferenc* a Répáshuta néprajzát összegző tanulmánykötetben monografikus igénnyel foglalta össze a település és népi építkezés rendszerét.¹⁴⁶ *Derenk és Istvánmajor* lengyel telepes falvak néprajzi kutatása még csak most van kibontakozóban. Két lengyel szerző kidolgozta a kutatás metodikáját, melyben nagy szerepet kap a település és a népi építkezés is.¹⁴⁷

A megyei nem magyar etnikumú települések népi építkezésében a pontos lejegyzések mellett kutatóink törekedtek az ún. etnikus jegyek felkutatására is. A tapasztalatok viszont azt mutatják, hogy – talán a német telepeket kivéve – a XVIII. század folyamán betelepült szlovákok, kárpátukránok, lengyelek építkezésükben nagy gyorsasággal asszimilálódtak a környező magyarsághoz. Sajátos etnikai jegyeket, szerkezeteket, formákat a legritkább esetben fedezhetünk fel építkezésükben. Az eltérő terminológiák, egyes elemek, eljárások elnevezésében fellelhető különbségek nem alapvetőek, nem te-

135. *Paládi-Kovács A.*, 1982. 81–98.

136. *Dám L.–Rácz M.*, 1986.

137. *Cseri M.*, 1987.

138. *Kóthy J.*, 1971. 97–104.

139. *Bencsik J.*, 1974. 535–565.

140. *Balassa M. I.*, 1980. 111–150.

141. *Bakó F.*, 1977.

142. *Balassa I.*, 1973/a. 285–320.

143. *Lengyel I.*, 1969. 233–246.

144. *Kavecsánszky Gy.*, 1986. 245–273.

145. *Viga Gy.*, 1982. 91–97.

146. *Bakó F.*, 1984. 97–124.

147. *Krasinska É.–Kantor R.*, 1979. 341–359.

kinthetők etnikus specifikumoknak. A németek esetében etnikus jegynek tekinthető a sajátos településforma, a telkek beépítettsége, a magas színvonalú kőművesmunka, s a 6–8 helyiséges lakóházak eltéréseket mutatnak a környező magyar községekhez képest. Az etnikai jegyek teljes körű, átfogó vizsgálata, feltárása még tartozása építkezéskutatásunknak.

12. A magyar népi építészet kutatója, amikor szerkezeti, formai, alaprajzi, funkcionális stb. szempontok alapján leírja az adott település vagy táj lakóházait, népi építészeti objektumait, akkor lényegében a hagyományos paraszti kultúra egy sajátos területének biztosítja a túlélését, a fennmaradást az utókor számára. A szöveges leírás, a fényképes és rajzos illusztrálás – legyen az bármilyen kiváló is – mégsem tud teljesen adekvát módon informáló erővé válni az érdeklődő nagyközönség számára. Hiányzik az empirikus információszerzés lehetősége. A gyors ritmusú társadalmi átalakulás, a népi építőanyagok időtállótlanúsága, a hagyományos népi építőgyakorlat megszűnése előrevetítette ezen objektumok viharos pusztulását. Ez a két legfontosabb igény hozta felszínre 1950–60-as években a népi műemlékvédelmet, illetve a tájházügyet.

A népi műemléki kutatás már az elmúlt 20 évben is hozott eredményeket. *Dala József* dolgozata már 1965-ben praktikus tanácsokkal látja el a témával foglalkozó szakembereket.¹⁴⁸ *Détsy Mihály* először a mezőkövesdi járás,¹⁴⁹ majd az egész megye műemlékeinek helyzetével foglalkozik. Az elsőként említett munkájában már felveti a nagyszámú mezőkövesdi népi építmények védelmének szükségességét.¹⁵⁰ *Vargha László* igen hatalmas néprajzi anyagot, felmérést és fényképfelvételt gyűjtött össze kutatásai során, s a megyére vonatkozóan – településekre bontva, a legszükségesebb alapinformációkat (cím, építési év stb.) biztosítva – tárta elénk anyagát. Nagy kár, hogy a legkiválóbb népi építészetet kutató műépítészünk gazdag borsodi anyagát csak részben tudta publikálni, és a szaktudomány rendelkezésére bocsátani.¹⁵¹

Az 1960-as műemléki összesítőjében már közel 50 népi objektumot találunk.¹⁵² Jószafeőről készített munkája – melyben ismerteti a település történetét, körülhatárolja a műemléki együtteseket, s javaslatokat tesz azok védelmére vonatkozóan is – tartalmi és módszertani szempontból is példamutató.¹⁵³ Felsorolásunkat *Olajos Csaba* tanulmányával zárjuk, aki áttekintette a népi műemlékvédelem megyei helyzetét, ismertette az eredményeket és hiányosságokat, s a további fejlesztés lehetőségeiről is szót ejtett.¹⁵⁴ Napjainkban a népi építészeti emlékek a védett épületállomány 13%-át teszik ki, mely országos viszonylatban a 6. helyet biztosítja megyénknek.

A népi műemlékvédelem a problémakörnek csak egyik oldala, hiszen megoldást vár a levédett, felújított objektumok hasznosítása is. Kézenfekvőnek tűnt és tűnik ma is, hogy ezeket a lakóházakat, műhelyeket „in situ” berendezve tájházként, tájmúzeumként hasznosítsák. Az ún. néprajzi falu, illetve skanzen létrehozása nem újkeletű a magyar muzeológiában, gondoljunk itt a millenniumi kiállítás falujára, melyben megyénk az ún. matyóház révén érdekelve is volt.¹⁵⁵ Az 1970-es évekig létezett megyénkben egy olyan elképzelés, miszerint a diósgyőri vár környékén egy múzeumfalut hoznak létre, ahol a régió jellegzetes lakó- és melléképületei képviseltetnék magukat. Ez a terv végül is nem valósult meg. Másik megoldásként kínálkozott, hogy a levédett és felújított épületet saját környezetében hasznosítsák tájházként. Megindult a „tájházipítő” moz-

148. *Dala J.*, 1965. 220–224.

149. *Détsy M.*, 1973. 97–100.

150. *Détsy M.*, 1974. 16–24.

151. lásd ehhez: *Filep A.*, 1985. 9–30.

152. *Vargha L.*, 1960. 95–131.

153. *Vargha L.*, 1985. 83–98.

154. *Olajos Cs.*, 1981. 10–23.

155. *Balassa M. I.*, 1972. 553–572.

galom, melynek kétségkívül szép eredményei is vannak. Gondoljunk itt Mezőkövesd ún. Hadas-településnek 14 épületére. Tard, Szentistván, Füzér, Ónod, Rátka, Cserépváralja elkészült tájházaira. Az utóbbi években ugyanakkor azt tapasztaljuk, hogy egyre több település kíván tájházat, falumúzeumot létrehozni. Teszik ezt akkor is, ha az épület nem igényli ezt a hasznosítási formát, az anyagi fedezet, a személyi ellátottság nem biztosított, a berendezéshez szükséges kvalitásos tárgyak már nem állnak rendelkezésre. Idegenforgalom hiányában a legtöbb esetben alig van látogató, sokszor a tájházügy helyi személyi viszonyok függvényévé válik. Legnagyobb gondként mutatkozik, hogy az enteriőrben elhelyezett műtárgyak állag- és vagyonzóvédelme a legritkább esetben biztosított.¹⁵⁶

Megítélésem szerint az építészettudomány, a muzeológiának és a műemlékvédelemnek felül kell vizsgálnia a „tájházigyűgyet”. Elméleti és módszertani útmutatókkal a helyes irányba kell terelni a kétségkívül jó szándékú törekvéseket. A népi műemlék-tájház szoros összekapcsolódást fel kell oldani, amire az alkotóház, közösségi ház, pávakörök, honismereti szakkörök székhelye funkció volna a legalkalmasabb. Ahol indokolt, természetesen továbbra is létesüljön tájház, az ahhoz szükséges anyagi és szakmai feltételek megteremtésével.

A fentiekben igyekeztem áttekintést adni Borsod-Abaúj-Zemplén megye népi építészeti kutatásának eredményeiről. Ha esetleg vázlatosnak tűnne ez az áttekintés, ennek oka az, hogy a kutatások részletes ismertetése, kritikai értékelése nem lehetett feladatomban. Igyekeztem a legjelentősebb kutatókat és tanulmányokat ismertetni, amelyek módszerükben vagy a vizsgálat tárgyát képező terület miatt voltak fontosak. Megjegyzem, hogy nagyszámú kisebb közlés és tanulmány nem került most említésre, noha ezek is értékesek a megye népi építkezésével foglalkozó kutatók számára. Készültek egy-egy részletet ismertető tanulmányok, nagyobb táji egységet összefoglaló monográfiák, sőt nagyra törő elméleti munkák is. Mindezek ellenére úgy érzem, megyénk népi építkezésében még sok a fehér folt. Területileg alig kutatott a Bodroghöz, a Taktaköz, a megye középső része, az abauji Cserehát vidéke. A Bükk népi építészete nincs még összefoglalva, Dél-Borsodban a Matyóföld és Mezőcsát környéke kivételével szinte nem publikált senki. Az összefoglaló monográfiák és az ezt megelőző résztanulmányok nagyon hiányoznak ezekről a területekről.

Tematikai téren is vannak aránytalanságok. Az építőközpontok kérdése, az építkezés kultúrelemeiben az átadás-átvétel kérdése, a népi építmények és az építészeti stílusok viszonya, a megyei kuriális-kisnemesi építkezés jellegzetességei mind olyan kérdéskörök, melyek megoldást, feldolgozást igényelnek. A gazdasági építmények vonatkozásában a komoly eredmények mellett hiányoznak a szőlőtermesztés-borkészítés objektumainak feldolgozásai, a középhegységi pásztorépítmények problematikájának tisztázása. Az újabb elméleti munkák ellenére sem tisztázott még az északi lakóház típuseredetének kérdése vidékünkön. Rendkívül kevés megyénk területén a hiteles régészeti forrásanyag, amely a lakóház történeti fejlődéséhez szolgáltatna támpontokat. Objektív okok miatt hiányoznak a levéltári-történeti szempontú vizsgálódások kutatómunkánkban (a középkori levéltári anyag nagy része Csehszlovákiában van), bár a meglévő borsodi és zempléni anyagot is alig használják kutatóink. A mezővárosi építkezés és településkutatás rendkívül izgalmas eredményeket hozhat a felszínre. Sajnos e téren még csak a kezdeti lépéseknél tartunk, noha meggyőződésem szerint a mezővárosi építéstet sokkal erősebben hatott a paraszti építészetre, mint ahogy azt gondolnánk.

Az eddigi kutatási eredmények összegzésére kívánatos lenne egy tudományos konferencia összehívása, mely konferencia anyaga egyfajta szintézise lehetne az észak-magyarországi építészeti kutatásoknak.

156. lásd ehhez: *Balassa M. I.*, 1981/b. 1–10.

IRODALOM

- Bakó F.,**
 1953. Adatok a szocializmus faluépítkezésének történetéhez. A györgytarlói tanyaközpont kialakulása. Ethn. LXIV. 24–86.
 1965. Mikófalva. Adatok a magyar csűrös kertes települések ismeretéhez. EMÉ. III. Eger, 181–243.
 1968. Mészégető kunyhók a Bükk hegységben. NÉ. L. 67–91.
 1972. Föld és téglafalazat az észak-magyarországi népi építkezésben. EMÉ. X. Eger, 247–304.
 1973–74. Észak-magyarországi parasztházak tüzelőberendezésének történeti előzményei. EMÉ. XI. Eger, 217–285.
 1975. A parasztház alaprajzi fejlődése Észak-Magyarországon. EMÉ. XIII. Eger, 175–220.
 1976. Tetőformák, homlokzatok a Bükk és a Mátra vidékének parasztházain. EMÉ. XIV. Eger, 133–176.
 1977. Bükki barlanglakások. Borsodi Kismonográfiák. 3. Miskolc
 1978. Parasztházak és udvarok a Mátra vidékén. Bp.
 1984. Település és népi építkezés. Szerk.: Szabadfalvi J.–Viga Gy.: Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai XIII. Miskolc, 97–124.
 1985. Népi kőépítkezés a Kárpát-medencében. EMÉ. XXI. Eger, 225–253.
- Balassa I.,**
 1958. Cselédházak az abaúji Hegyközben, 1809-ben. Népr. Közl. III. 1–2. sz. 320–321.
 1964. Földművelés a Hegyközben. Bp.
 1973/a. A tokaj-hegylajai német települések történetéhez. HOM Évk. XII. Miskolc, 285–320.
 1973/b. Szárazmalmok a Hegylaján és a Bodroghözben a XVIII–XIX. században. HOM Közl. 12. Miskolc, 87–92.
- Balassa M. I.,**
 1971. Méhesek a Hegyközben és a Bodroghözben. NÉ. LIII. 83–104.
 1972. A néprajzi falu az ezredéves kiállításon. Ethn. LXXXIII. 553–572.
 1973. A hegyközi és bodroghközi méhészet. A méhtartás egész évi menete. Ethn. LXXXIV. 113–150.
 1977. Az ágasfás-szelemenés tetőszerkezet a magyar népi építkezésben. Ethn. LXXXVIII. 328–364.
 1980. Dél-Borsod település- és építéstörténetének vázlata. Ház és Ember I. Szentendre, 111–150.
 1981/a. A lakóház történeti fejlődése Észak-Magyarországon. Kandidátusi értekezés. Kézirat.
 1981/b. A tájházak muzeológiai és műtárgyvédelmi kérdései. HOM Közl. 19. Miskolc, 1–10.
 1985. A parasztház évszázadai. A magyar lakóház középkori fejlődésének vázlata. Békéscsaba
- Balogh I.,**
 1974. Bátky Zsigmond és a néprajztudomány. Ethn. LXXXV. 124–133.
- Bátky Zs.,**
 1906. Barlanglakások Borsod vármegyében. NÉ. VII. 216–217.
 1930. Magyar tűzhelyek és háztípusok. NÉ. XXII. 113–137.
 1933/a. Építkezés. In. Magyarország néprajza. I. Budapest. 102–216.
 1933/b. Gazdasági épületek. In. Magyarország Néprajza I. Budapest, 231–239.
- Belkó K.,**
 1966. Építkezés, házbelső Szegilongban. BNM. Miskolc, 147–148.
- Beluszky P.,**
 1979. Falvak az Aggteleki-karszton. Szerk.: Viga Gy., Az Aggteleki-karsztvidék néprajza. Miskolc, 31–36.
- Bencsik J.,**
 1973. A „Irigyli” szőlőskert. Adatok a dél-borsodi népi építkezéshez. HOM Közl. 12. Miskolc, 92–98.

1974. Adatok a népi építkezés ismeretéhez a a Közép-Tisza vidékről. DM Évk. IV. Debrecen, 535–565.
- Bodgál F.*,
1957. Parasztház és melléképületek felbecsülése Miskolcon 1788-ból. Népr. Közl. II. 316–318.
1961. Parasztházak Miskolcon a XVIII. században. Borsodi Szemle 5. Miskolc, 221–222.
1962/a. Györffy István településkutatásai Borsodban. Borsodi Földrajzi Évkönyv III–IV. Miskolc, 124–126.
1962/b. Miskolc térképe 1781-ből. Borsodi Földrajzi Évkönyv III–IV. Miskolc, 147–149.
- Bodó S.*,
1982. Egy pásztorkunyhótípus a Bodroghözéből. In. Szerk.: Balassa I.–Ujváry Z., Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Debrecen, 199–203.
- Cseri M.*,
1981. Adatok Szuhafő népi építkezéséhez. HOM Közl. 19. Miskolc, 50–58.
1983. Kisgyőr népi építkezése. HOM Közl. 21. Miskolc, 113–123.
1984. Településnéprajzi adatok a Szuhavölgyből. HOM Közl. 22. Miskolc, 91–101.
1986. Az építőanyag, mint az árucseré tárgya. Szabadfalvi J.–Viga Gy., Szerk. Árucseré és migráció. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai XVIII. Miskolc, 205–232.
1987. Népi építéset és lakáskultúra a Szuhavölgyben. Gömör Néprajza VIII. Debrecen.
1987. A Bodroghöz népi építkezésének vázlata. Szerk.: Viga Gy.: A Bodroghöz Néprajza. Néprajzi Tájkonferenciák. 7. Miskolc, 29–36.
1987. A kövel való kereskedelem hatása Észak-Magyarország népi építészetére. (megjelenés alatt az Ethnographica et Folkloristica Carpatica V. számában).
- Dakos Zs.*,
1971. Falusi építkezés. Szerk.: Nagy G.: Karcsai népelet. Karcsa, 107–113.
- Dala J.*,
1965. Népi műemlékeink védelmében. Műemlékvédelem IX. 220–224.
- Dankó I.*,
1955. A Sajó–Hernád melléki hajdú telepek. Sárospatak.
1959–61. Vámosújfalú települése. HOM Évk. III. Miskolc, 87–93.
1962–63. A bodroghközi Hosszúrét települése. HOM Évk. IV. Miskolc, 143–163.
- Dám L.*,
1981. Település, lakóház és házberendezés a Zempléni hegyvidéken. Szerk.: Szabadfalvi J.–Viga Gy.: Néprajzi tanulmányok a Zempléni hegyvidékről. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai X. Miskolc, 63–88.
- Dám L.–D. Rác M.*,
1986. Lakóházak Dél-Gömörben. Gömör néprajza VII. Debrecen
- Détshy M.*,
1973. A mezőkövesdi járás műemlékei. Matyóföld. Mezőkövesd, 97–100.
1974. A műemlékek helyzete Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. HOM Közl. 13. Miskolc, 16–24.
- Farbaky P.*,
1981. Településszerkezeti vizsgálatok a Mezőségben. (Ároktó és Mezőcsát). HOM. Közl. 19. Miskolc, 38–50.
1985. Mezőcsát és Ároktó településtörténete és népi építészete HOM Évk. XXII–XXIII. Miskolc, 247–284.
- Filep A.*,
1969. Kétfeltek mezőváros (Ónod) XVII. századi lát képi ábrázolása. Népi Kult. – Népi Társ. II–III. Budapest, 131–143.
1974. Bátky Zsigmond a kutató. Ethn. LXXXV. 118–124.
1985. Vargha László tudományos munkássága. Ház és Ember 3. Szentendre, 9–30.
- Findura J.*,
1885. A palóczokról. Földrajzi Közlemények. XIII. 191–206.
- Fludorovics Zs.*,
1913. A matyókról. NÉ. XIV. 219–248.

- Frisnyák S.,*
1977. Mezőkeresztes településformája és határa a XVIII. századi térképeken. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola füzetek 7. Nyiregyháza, 73–79.
- Füvessy A.,*
1972. Méhlikások Észak-Borsodban. HOM Évk. XI. 529–549.
- Füzes E.,*
1984. A gabona tárolása a magyar parasztgazdaságokban. Budapest
- Gillyén N.,*
1985. A magyarországi lakóházak deszkaoromzatairól. Ház és Ember. 3. Szentendre, 155–172.
- Gönyey (Ébner) S.,*
1925. A Bodrogköz lápi községeinek településföldrajzi vázlata. Föld és Ember. 65–107.
1931. Régi tűzhelyek Borsod, Abaúj, Zemplén, Bereg, Szatmár megyében. NÉ. XXII. 6–16.
1937/a. Az ősi faépítkezés emlékei Diósjenőn és környékén. NÉ. XXIX. 119–141.
- Gróh J.,*
1907. A sajóvidéki népies építés. Magyar Iparművészet. 35–36.
- Gunda B.,*
1934. Tárgyi néprajzi adatok Felső-Borsodból NÉ. XXVI. 1–16.
1937. Népi mezőgazdálkodás a Bódva völgyében. NÉ. XXIX. 45–70.
1954/a. A magyar népi építkezés kutatása a két világháború között és annak kritikája. Az MTA. II. Oszt. Közl. Budapest, 375–408.
1954/b. A népi építkezés kutatásának módszere. Az MTA. II. Oszt. Közl. Budapest, 73–79.
- Györffy I.,*
1929. A matyókról. Népünk és nyelvünk. 137–160.
1930. Adatok a régi palóc építkezésben. NÉ. XXII. 154–155.
1943. Telekformáink (1935). In. Magyar falu – magyar ház. Turul. Budapest
- Herkely K.,*
1939. A mezőkövesdi matyó nép élete (lakóház–istálló). Néprajzi füzetek 8. Budapest, 11–25.
- Herman O.,*
1899/a. Az üstökös házakról. In. A magyar ősfoglalkozások köréből. Bp.
1899/b. A magyarság háza. Természettudományi Közlemények. 231–262.
- Huszka J.,*
1897–98. A mezőcsáthi kórus. Magyar Iparművészet. 20–25.
- Ikvai (Iváncsics) N.,*
1958. Népi világitás a Zempléni hegyvidéken. Ethn. LXIX. 409–421.
1966. Föld alatti gabonátárolás Magyarországon. Ethn. LXXVII. 343–377.
- Istvánffy Gy.,*
1896. A borsodi matyó nép élete. Ethn. VII. (lakás és berendezése). 66–67.
1911. A palócok lakháza és berendezése. NÉ. XII. 1–15.
- Jankó J.,*
1897. Az Ezredéves Országos Kiállítás Néprajzi faluja, Budapest
- Juhász Á.,*
1981. Hejce településnéprajza. Szerk.: Szabadfalvi J.–Viga Gy.: Néprajzi tanulmányok a Zempléni hegyvidékről. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai X. Miskolc, 105–124.
- Kalas J.,*
1965. A borsodi népi lakóházak jellemzői. HOM Évk. V. Miskolc, 259–284.
- Kavecsánszky Gy.,*
1986. Rátka, Hercegkút és Károlyfalva népi építészete HOM Évk. XXIV. Miskolc, 245–273.
- Kenéz Gy.,*
1961. Ingatlanbecslés Fonyban a XVII. század első felében. Ethn. LXXII. 620–621.
- Kisbán E.,*
1974. A problémalátás Bátky Zsigmond munkásságában. Ethn. LXXXV. 112–118.
- Kiséry L.,*
1958. A Bodrogköz és településeinek kialakulása. Borsodi Földrajzi Évkönyv I. Miskolc,

- Kiss A.*,
1867. Lakóházak. Szerk.: *Hunfalvy J.*: Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyék leírása. Pest, 94–95.
- Kocsis Gy.*,
1971. Kertek és istállók. Szerk.: *Kiss L.–Pataki S.*: Mezőcsát népi kultúrájából. Mezőcsáti helytörténeti füzetek. 3. Mezőcsát, 105–111.
- Komáromy J.*,
1960. Adatok Miskolc korai településtörténetéhez. Miskolc, Klny a Borsodi Szemle 1962/4. számából. Múzeumi füzetek 4–5.
- Korompay K.*,
1981. Mezőkövesd településrendjének kialakulása. HOM Közl. 19. Miskolc, 23–38.
- Kóthy J.*,
1971. A paraszti lakóház alakulása a XVIII–XIX. században. Szerk. *Kiss L.–Pataki S.*: Mezőcsát népi kultúrájából. Mezőcsáti Helytörténeti füzetek 3. Mezőcsát, 97–104.
- Kóris K.*,
1905. Matyóföldi tüzelők és szénatartók. NÉ. IX. 249. 263.
- Krasinska E.–Kantor, R.*,
1979. Derenk és Istvánmajor lengyel telepes falu néprajzi kutatása. HOM Évk. XVII–XVIII. Miskolc, 341–359.
- Lajos Á.*,
1959/a. Népi házdíszítés Sajóvelezden. Borsodi Szemle III. Miskolc, 4. 59–64.
1959/b. Az utolsó faház Domaházán. Borsodi Szemle III. Miskolc. 4. 63–68.
1969. A házépítés régi módja Kácson. HOM Évk. VIII. Miskolc, 341–348.
- Lengyel I.*,
1969. A rátkai német település. HOM Évk. VIII. Miskolc, 233–246.
- Lénárt A.*,
1982–83. Eszterházy Károly püspök XVIII. század népi építkezéseinek háttérparáról. EMÉ. XIX. Eger, 187–218.
- Majdanics M.*,
1985. A hagyományos népi építkezés változása Pácinban. Szerk. *Kovács D.*: Bodrogházi és hegyközi néphagyományok. Sátoraljaújhely, 115–222.
- Malonyai D.*, (Szerk.)
1922. A magyar nép művészete. A palócokról. V. kötet. Budapest.
- Marjalaki Kiss L.*,
1956. Miskolc ősi településű jobbágy- és zsellérházai. HOM Közl. I. Miskolc, 39–48.
- Molnár Á.*,
1983. Az égetett mész értékesítése Aggteleken. HOM Közl. 21. Miskolc, 132–138.
- Módy Gy.*,
1969. A Sajó–Bódvaköz települése és birtoklástörténeti képe a török hódoltságig. HOM Évk. VIII. Miskolc, 207–220.
- Nagy G.*,
1971. A nád aratása és felhasználása Karcán. HOM Közl. 9. Miskolc, 109–115.
1973. A gabona föld alatti tárolása Karcán. HOM Közl. 12. Miskolc, 99–105.
1983. Adatok Karcsa cserekereskedelmében. HOM Közl. 21. Miskolc, 138–144.
- Nagy Gy.*,
1976. A népi építkezés technikája és a társasmunkák formái Karcán. Szerk.: *Dobrossy I.*: Foglalkozások és életmódok. Miskolc, 171–180.
- Nagy József A.*,
1982. Anyaghasználat a Bükkalja építőgyakorlatában. HOM Közl. 20. Miskolc, 80–91.
- Nyíresi Tichy K.*,
1939. A gömöri házak homlokzata és ormfala. Búvár. 685–689.
- Olajos Cs.*,
1981. Borsod-Abaúj-Zemplén megye népi építészeti emlékei és azok védelme. HOM Közl. 19. Miskolc, 10–23.
- Paládi Kovács A.*,
1965. A keleti palócok pásztorkodása. Mü. és H. VII. Debrecen

1969. Az abara. Egy szénatároló építmény a magyar parasztek gazdálkodásában. Népi Kult.–Népi Társ. II–III. Budapest, 79–101.
1980. Gazdasági épületek Észak-Borsodban és Gömörben. A rakodó. HOM Évk. XIX. Miskolc, 209–228.
1982. A Barkóság és népe. Borsodi kismonográfiák. 15. Miskolc, 81–89.
- Páll I.,**
1983. Adatok a Bodrogköz népi építkezéséhez. HOM Közl. 21. Miskolc, 105–113.
1986. Történeti adatok a Taktaköz népi építkezéséhez. HOM Évk. XXIV. Miskolc, 237–245.
- Pápai K.,**
1893. A palóc faház. Ethn. II. 1–31.
- Petercsák T.,**
1966. Régi házak Filkeházán. BNH. Miskolc, 149–157.
1971. A népi állattartás építményei Filkeházán. Szerk.: Kovács D.: Abaúj-Zemplén népi életéből. Sátoraljaújhely, 105–130.
1978. Hegyköz. Borsodi kismonográfiák 6. Miskolc, (Építkezés, házbelső) 58–68.
1983. Településtörténeti adatok Filkeházáról. HOM Közl. 21. Miskolc, 99–105.
1986. A fa és erdei termékek az Északi-Középhegység és az Alföld közötti népi kereskedelemben. Szerk.: Viga Gy.: Árucseré és migráció. Miskolc, 233–237.
- Pintér I.,**
1986. Dél-Gömör településnéprajza. Gömör néprajza II. Debrecen.
- Pintér S.,**
1880. A palócokról. Népismertető tanulmány. 6. p.
1909. A palóc család otthona. NÉ. X. 200–204.
- Reguly A.,**
1875. Palóc jegyzetek. Dolgozatok a palóc kutatás körében. I. Eger.
- Rerich B.,**
1909. Matyó építőművészet. Építő Ipar. 38. szám.
- Román J.,**
1965. Források és regesztrák Sárospatak település- és építészettörténetéhez a XVI–XVIII. századi mezővárosi protokolliumokban. A Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma forráskiadványai 2. Sárospatak
- Selmeczi Kovács A.,**
1968. A zsüpfedél készítése a keleti palócoknál. Ethn. LXXIX. 548–559.
1971a. Torkos csűrök Észak-Borsodban. HOM Évk. X. Miskolc, 435–457.
1971b. Az építőközpontok kérdéséhez. Ethn. LXXXII. 73–75.
1972. Közöscsűrök Észak-Borsodban. HOM Közl. 11. Miskolc, 137–140.
1973. Gerendavázis épületek felállítása Észak-Borsodban. HOM Évk. XII. Miskolc, 487–499.
1974. Az ácsszerkesztések változása a gerendavázis építkezésben Észak-Magyarország középső területén. Ethn. LXXXV. 70–85.
1975. Csűr típusok Észak-Magyarország középső területén. HOM Évk. XIII–XIV. Miskolc, 508–536.
1976. Csűrös építkezés és gazdálkodás Észak-Magyarországon. Mű és H. XVIII. Debrecen.
1981. A beltelek gazdasági épületei. Szerk. Szabadfalvi J.–Viga Gy.: Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai X. Miskolc, 89–104.
- Szabadfalvi J.,**
1963. Adatok a Zempléni-hegyvidék népi világitásához. Ethn. LXXIV. 261–263.
1970a. Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. Mű és H. XII. Debrecen.
1970b. Az akol típusa és funkciója. Népi Kult.–Népi Társ. IV. Bp. 39–81.
- Szakáll S.–Viga Gy.,**
1984. A Bükkalja kőszénbányászatához és kőfaragásához I. Bogács. Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből II. Miskolc, 93–112.
- Szedér F.,**
1819. A palócok. Tudományos Gyűjtemény VI. 26–46.

- Szendrei J.*,
1901. A megyaszói református templom magyar stílusú díszítményei 1735-ből. Magyar iparművészet. 155–157.
- Szolnoky L.*,
1956. Az udvar és építményei Vajdácskán. Ethn. LXVII. 593–632.
- Tálasi I.*,
1955. Az anyagi kultúra néprajzi vizsgálatának tíz éve (1945–1955) Ethn. LXVI. 5–56.
- Tóth J.*,
1944. A matyó nép építésze. Technika. 247–257.
- Ujváry Z.*,
1958. Primitív tűzgyújtás a Zempléni-hegyvidékről. Ethn. LXIX. 462–464.
1969. Források és kutak a Zempléni-hegyvidéken. HOM Évk. VIII. Miskolc, 367–386.
- Vajkai A.*,
1937. Adatok az Alsó-Hernád-völgy és az abaúji Cserehát építkezéséhez. NÉ. XXIX. 263–273.
1948. A magyar népi építkezés és lakás kutatása. KLNy. A Magyar népkutatás kézikönyvéből. Budapest.
- Valter I.*,
1964. Régészeti adatok a Bodrogek köz honfoglaláskori településtörténetéhez. HOM Évk. IV. Miskolc, 131–141.
1974. A Bodrogek köz honfoglaláskori és középkori településtörténete. Agrártörténeti Szemle XVI. 1–55.
- Vargha L.*,
1966. Borsod-Abaúj-Zemplén megye népi műemlékei. Építés és Közlekedéstudományi Közlemények. 1–2. sz. 95–131.
1985. Jósza község települése, műemléki együttese és műemléki védelme. Ház és Ember 3. Szentendre, 83–98.
- Vas T.*,
1978–79. Gabonátárolók Tornaszendrón. HOM Közl. 17., Miskolc, 137–147.
- Veres L.*,
1975. Miskolci vízimalmok a XIV–XIX. században. HOM Közl. 14. Miskolc, 14–20.
- Viga Gy.*,
1980. A Bükk-hegység szlovák meszeseinek kereskedő útjai az Alföldre. Ethn. XCI. 252–258.
1982. Településnéprajzi adatok Bükkszentlászlóról. HOM Közl. 20. Miskolc, 91–97.
1985. Kómunkák egy bükkaljai faluban. Studia folkloristica et ethnographica 17. Debrecen
- Vincze I.*,
1958. Magyar borospincék. NÉ. XL. 83–105.
- Viski K.*,
1933. Bódva környéki tűzhelyek. NÉ. XXV. 21–23.

**ERGEBNISSE UND AUFGABEN IN DER FORSCHUNG ÜBER
DIE VOLKSARCHITEKTUR DES BEZIRKS BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN
IM LAUFE DER LETZTEN VIER JAHRZEHNTE**

(Auszug)

Die Studie besteht aus zwei Hauptteilen. Im ersten Teil gibt sie einen Überblick über die bezirksbezogene Architekturforschung der Periode vor 1945. Diese Periode war die Zeit der anfänglichen Schritte, der ersten wertvollen Veröffentlichungen von Daten. Zur selben Zeit sind auch theoretische Studien erschienen, die sich hauptsächlich mit der Typisierung von Wohnhäusern befasst und den Fragen des Ursprungs auseinandergesetzt haben. Die andere und größere Einheit der Arbeit ist die Geschichte

der Forschung in der Zeit nach 1945. Ich habe versucht, die bis heute erschienenen Studien und Schriften nach einzelnen Richtungen, Methoden, Betrachtungsweisen zu klassifizieren. Im Bereich der Forschung wirtschaftlicher Gebäudeanlagen können wir ebenso wie im Forschungsbereich Materialeinsatz und Bautechniken in der Architektur einzelner Gebiete und Regionen seriöse Ergebnisse verzeichnen. Besonders interessant sind Studien, die das System der Verhältnisse zwischen Warenaustausch-Beziehungen, die in den letzten Jahren einen Aufschwung erleben, und der Architektur behandeln. Es können die wenigen, aber sehr gut konzipierten Monographien erwähnt werden, die die Architektur der nördlichen Region und des Matyó-Landes in komplexer Form bearbeiten.

Es liegen im wesentlichen vereinzelte Studien über Gebäudeanlagen für Tierhaltung, Weinanbau, Getreidelagerung und Wassergewinnung für einzelne, kleinere Regionsteile vor. Es bestehen ernste Mängel im Bereich der Veröffentlichung sog. archivarisch-historischer Quellen in der Architekturforschung, und es ist zu bedauern, daß der Vergleich der Architektur von Landflecken und Dörfern, der adeligen und bauerlichen Bauweise im Umfang von Monographien sehr vernachlässigt ist.

In der Forschung über die Volksarchitektur unserer Region sind auch in den letzten vier Jahrzehnten seriöse Ergebnisse erzielt worden. Ein Großteil davon ist Weiterentwicklung von in früheren Perioden begonnenen Richtungen und Methoden, es sind aber auch seriöse neue Methoden und Forschungsrichtungen vorzufinden, die Thematik wurde sogar beispielsweise um den Volksdenkmalschutz und das Regionshäuserwesen erweitert. Die Volkskultur des Bezirks Borsod-Abaúj-Zemplén und darunter auch die Volksarchitektur sind äußerst zusammengesetzt, heterogen. So können also den Forschern Monographien, die den gesamten Bezirk betreffen und allgemeingültige Zusammenhänge erschliessen, gar nicht abverlangt werden. Selbstverständlich ist das Ziel, aber ein Fernziel der Forschung. Wichtigste Aufgaben sind in den in der Studie erwähnten Bereichen die Aufarbeitung der Mängel, komplexe Erschließung der Architektur der sog. Klein- und Großregionen, und zwar unter Einbeziehung der Hilfs- und Partnerwissenschaften. Nach Abschluß der umrissenen Arbeit können wir an die Fertigstellung einer den gesamten Bezirk umfassenden architektonischen Zusammenfassung denken.

Miklós Cseri